UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

H O O F S T U K   I.

INLEIDING.

1. DIE VERSPREIDING VAN DIE BANTOE IN SUIDELIKE AFRIKA GEDURENDE DIE NEGENTIENDE EEU, MET BESONDERE VERWYSING NA DIE GEBIED TUSSEN DIE LIMPOPO EN DIE VAAL.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

(a) HERKOMS EN VERSPREIDING VAN DIE BANTOE.(1).

Omdat in hierdie studie 'n historiese ontwikkeling van Naturelle-administrasie tussen die Limpopo en die Vaalrivier geskets gaan word en andersyds omdat die feite minder bekend is, is dit noodsaaklik dat 'n begrip gevorm word van welke Bantoe-groepe en -stamme hulle in hierdie gebied gevestig het en welke breë lewenspatroon aan hulle toegeskryf kan word.

Die Bantoe het waarskynlik om ekonomiese redes uit verskillende gebiede van Sentraal-Afrika suidwaarts beweeg in groepe wat verskillende roetes gevolg het. In hoofsaak word onderskei tussen die Kus-Bantoe en die Binnelandse Bantoe na aanleiding van die roetes wat waarskynlik gevolg is.

Dit word as 'n feit aanvaar dat in die 10e eeu van ons jaartelling die voorste Bantoe nog noord van die Sabierivier en oos van die huidige Mashonaland was. Die Bantoe van Sofala was die eerste groep van die Bantoe-familie om grondgebied suid van die Zambesi te beset.(2)

Verder kan daar met sekerheid vasgestel word dat gedurende die 16e eeu die Bantoe slegs noord van 'n denkbeeldige lyn wat strek vanaf 25-30 myl noord van Walvisbaai, deur die boloop van die Vaalrivier tot oos van die Drakensberg gewoon het en daarvandaan oos van die berg tot by die Umtavunarivier.(3)

Dit is vir die doeleindes van hierdie studie nie nodig om in besonderhede in te gaan op die Bantoe-stamme se migrasie na die gebiede suid van die Limpopo nie, maar dit is tog noodsaaklik om die stamverbrokkeling en daaropvolgende verspreiding te skets.

---

(1) J. Bruwer : Die Bantoe van Suid-Afrika. (Johannesburg, 1956): In hoofstuk 1 van hierdie werk gee prof. Bruwer 'n baie helder uiteensetting van die vermoedelike herkoms en verspreiding van die Bantoe.

(2) Theal : The Yellow & Dark-skinned people of Africa, p-150.

(3) Samevatting van die Tomlinson-verslag, p.19 par. 6.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

'n Paar eeue nadat die Sofala-Bantoe hulle suid van die Zambesi gevestig het, het die voorvaders van die Kgalagadi (Kalahari) en Lala van Bechuanaland hulle aan die bolope van die Molopo gevestig. Daarna het die Taung van Basoetoland se voorvaders dieselfde gebied beset. Toe het die Thlaping gekom, gevolg deur die magtige Rolong. Teen die middel van die agtiende eeu het die Rolong die Molopo oorgesteek en die Taung uitmekaar gejaag.

Na die Rolong het ander stamme van dieselfde groep na die suide verhuis soos bv., die Kwena wat hulle metterwoon oor die hele gebied suid van die Waterberge en Olifantsrivier ooswaarts tot by die Kathlamba (Drakensberge) en suidwaarts amper tot by die Oranjerivier gevestig het. Teen die begin van die agtiende eeu het die Venda gekom en hulle suid van die Limpopo dog noord van die Zoutpansberge gevestig. Verskeie ander stamme het daarna Noordoos-Transvaal beset waarvan die laaste die Kwebo was. Laasgenoemde is die stam waaruit die legendariese Modjadji's stam.[4]

Die agtiende eeu was vér gevorder alvorens die stamme uit Bechuanaland die Vaalrivier oorgesteek het. Die Taung wat vir die Rolong moes vlug het van hul tuiste aan die Setlagoli, suid-ooswaarts beweeg, die Harts- en Vaal-rivier oorgesteek en hulle aan die Vetrivier gaan vestig. Hier is hulle deur 'n deel van die Kwena aangeval wat egter verby getrek het om hulle aan die bolope van die Caledon te vestig.

Ondertussen het 'n ander stroom Bantoe die Kunene aan die Wes-Afrikaanse kus oorgesteek en sedert ongeveer 1600 het 'n derde groep langs die ooskus van Afrika afgetrek. Uit hierdie groep het 'Mantatisi, Mzilikazi en Shaka hul verskyning gemaak om tussen 1817 en 1837 groot verwoesting onder die

---

(4) Theal gee in die aangehaalde werk Hoofstuk VII 'n beskrywing in besonder van hierdie groep-migrasie en, hoewel dit in besonderhede (wat nie hier op ingegaan is nie) foutief mag wees, stem dit in die breë ooreen met wat vandag aanvaar word as waarskynlik.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

verspreide binnelandse Bantoestamme noord van die Oranje te saai. Stamme is vernietig, verstrooi en verdryf en totale herskommelings van stamme het plaasgevind: Moshoeshoe (Moshesh) is in 1824 in staat gestel om 'n eie volk te skep in die Maluti-berge uit die oorblyfsels van ander stamme en Sekhukhune het 'n magtige Pedi-ryk in wat vandag Oos-Transvaal is, opgebou.

Met die inligting tot ons beskikking kan die toestand(5) tussen die Limpopo en die Oranje as volg gestel word:- Die Sotho-stamme wat die Limpopo uit die weste en noord-weste oorgesteek het, asook enkele Nguni-stamme soos die Swazie, Zulu, en Ndebele (Mapoggers) asook Tsonga (Shangaan), die Venda en Lemba, het gedurig in oorlog en twis met mekaar verkeer. Telkemale lees ons in genoemde blouboek van twis wat ontstaan wanneer 'n stamhoof afsterwe, van oorloë wat daarop volg, van afsplitsing en nuwe stamme en van groepe wat vrywilliglik by ander stamme aansluit of verslaaf word na suksesvolle oorloë.

Hierdie stamme het teen 1833 die hele gebied tussen die Limpopo in die noorde, die Vaal-rivier in die suide, die see in die ooste en die woestyn in die weste beset met uitsondering van die uitgestrekte hooglande - hoewel hier op plekke wat vandag bekend staan as Potchefstroom, Lichtenburg, Heidelberg, Middelburg en Ermelo (en suid van die Vaal, Thaba'Nchu) Bantoe gevestig was.

Dikwels het hierdie stamme uit eie vrye wil getrek maar meer dikwels is hulle deur omstandighede daartoe gedwing gewees.

---

(5) Die toestand word geskets aan die hand van 'n blouboek van die "Transvaal Native Affairs Department" getitel "Short History of the Native Tribes of the Transvaal, 1905", p.8 et seq.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

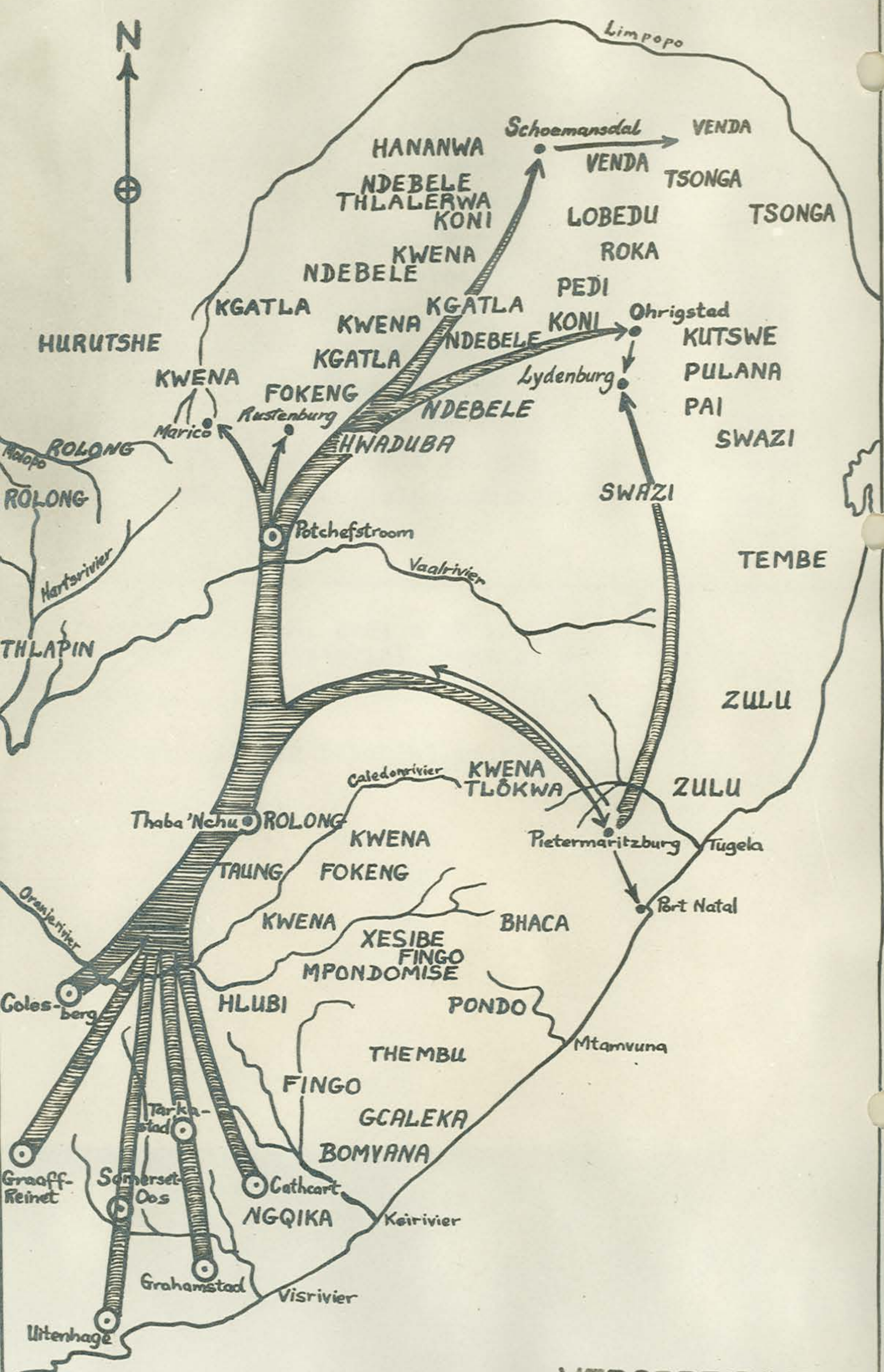

VERSPREIDING
VAN VERNAAMSTE BANTOE-
STAMME EN RIGTINGS VAN
BLANKE INDRINGING TEEN ± 1850.

(Skematies)

J. Malan.

1958.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

Tussen 1817 en 1837 het die 'Mantatisi-hordes, Mzilikazi en Shaka hierdie redelik digbevolkte gebied tussen die Vaal en die Limpopo binnegeval om te verower en te onderwerp.

Met die koms van die Boere was die gebied waarlangs hul getrek het ontvolk. "The earlier European immigrants into the plains that lay beyond the Orange and Vaal were struck by a strange absence of human life. The land was fertile, there were still traces that it had once carried a large population but it lay desolate."(6)

Met die verdwyning van Mzilikazi uit die trans-Vaalgebied het etlike gevlugte stamme teruggekeer na hul ou tuistes of nuwe tuistes kom soek in hierdie gebied. Dit is opmerklik dat terwyl die eerste Trekkers weinig Bantoe teëgekom het, hulle na 1840 in sporadiese botsing was met die stamme van Moshoeshoe, Setšhele, Sekwati, Sekhukhune en talle ander stamme.(7)

Benewens die Bantoe was daar ook in die trans-Vaalgebied die Buys-basters op verskeie plekke tussen Warmbad en Louis Trichardt. Hierdie swerwende gemeenskap was die nasate van Coenraad Buys,(8) ('n merkwaardige oosgrensboer wat sedert sy vroeë twintiger jare verkaffer het) en 'n paar van hulle was bestem om 'n definitiewe rol in die administrasie van die Republiek se Naturellesake te speel.

Ten slotte was daar aan die Magalakwên in noord-Transvaal enkele groepies baster Boesmans wat deur die Boere „Vaalpenskaffers" genoem was.

---

(6) Agar-Hamilton, p-2; sien kaart op p.14 in Walker se "Historial Atlas of South Africa."

(7) Ibid, p.4.

(8) Word volledig behandel in Hoofstuk IV(1).

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

(b) DIE BANTOE SE LEWENSPATROON.

Hierdie swart-bruin menseras se ekonomiese stelsel behels hoofsaaklik die aanhou van vee in 'n mindere of meerdere mate, die verbouing van verskillende soorte graan op 'n beperkte skaal, die insameling van veldkosse, die beoefening van die jag en van tuisnywerhede. Waar akkerbou hoofsaaklik die verantwoordelikheid van die vrou was in die meeste stamgroepe, was die man uitsluitlik gemoeid met die vee (beeste, skape en bokke) en met die jag.

As primitiewe mense met 'n eenvoudige lewenspatroon het die Bantoe, om hulself te kan handhaaf, uitgestrekte grondgebied nodig gehad. Die landstreke wat hulle nie bewoon het nie, was deur hulle vanselfsprekend aanvaar as toekomstige „lebensraum" want beesbesit het gepaard gegaan met gemeenskaplike grondbesit of liewer grondbesetting. Vermeerder die beeste dan moet die weigebied noodwendig ook uitbrei.

Benewens die ekonomiese sy het die bees ook 'n geweldige groot religieuse en maatskaplike waarde vir die Bantoe gehad, tot so 'n mate by die Nguni (Zulu en Xhosa veral) dat hulle 'n ware bees-kompleks gehad het.

Religieus het vermindering van vee beteken indirek minagting van die voorvadergeeste wat hulle wil begunstig. Maatskaplik gee baie beeste 'n besondere status aan die besitter: die bees was die sleutel tot die huwelik en tot politieke en maatskaplike status.

Hierdie aspekte van die Bantoekultuur het onder tradisionele omstandighede meegebring dat, sodra akkerbougrond uitgeput en weivelde uitgetrap geraak het, nuwe gebiede betrek is om in hierdie behoeftes te voorsien. Uitgestrekte grondgebied was vir die Bantoe 'n sine qua non tot bestaan.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

(c) DIE ALGEMENE KONTAKPATROON TUSSEN BLANK EN BANTOE.

Skaars vyftig jaar na die stigting van 'n verversingspos aan die Kaap het die koloniste hul meer en meer begin toelê op veeboerdery en stadig eers noordweswaarts en ooswaarts langs die kus opgetrek en toe die droë landsdele bereik is, heeltemal ooswaarts beweeg.

Op die voorposte van die trekbeweging het jaggeselskappe beweeg wat waarskynlik reeds teen 1730 in aanraking gekom het met die suidelikste van die Bantoe-intrekkers, nl. die Xhosa.(9)

Die trekboere wat noordwaarts gejag en beweeg het, moes eers die land skoonmaak van Boesmans maar teen 1813 het die eerste veeboere hulle periodiek aan die Oranjerivier bevind alwaar hulle heelwaarskynlik met binnelandse Bantoe - moontlik Sotho-jaggeselskappe kontak gemaak het.

Teen 1835 het georganiseerde groepe blankes Oos-Kaapland begin verlaat. Louis Trichardt en Hans van Rensburg moes reeds vroeg in 1836 kontak gemaak het met Bantoe tussen die Oranje en die Vaal en het teen die middel van daardie jaar met die Venda-stamhoof Ramabulana (Rossetoe) kennis gemaak.(10) Andries Potgieter wat kort op die hakke van die eerste Trekkers beweeg het, het in 1836 die Oranje oorgesteek en met die Rolong van Thaba'Nchu onder Stamhoof Moroka in aanraking gekom; verder met 'n paar Tswana- en Zulustammetjies wat uit Natal gevlug het en Kwena in die noordoos-Vrystaat. Oorkant die Vaal het Potgieter in aanraking gekom met die Ndebele van Mzilikazi en later met Tswana-stamme in Wes-

---

(9) Samevatting van die Tomlinson-verslag, p.4 par. 5. „In 1736 is 'n jagekspedisie van elf Blankes onder leiding van Hermanus Hubner.... aangeval".

(10) Dagboek van Louis Trichardt, p.40 ens.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

Transvaal. Toe hy in 1845 na Ohrigstad is, het hy die Pedi, Koni en ander Noord-Sotho stamme in daardie landstreek aangetref. Spoedig daarna is kontak gemaak met die Venda en Tsonga by die Soutpansberge, die Swazi in die ooste, Zulu in suidoos-Transvaal en Ndebele in die sentrale dele.

Retief en Pretorius wat na Natal is in 1837 het kontak gemaak met die noordelike Xhosa van Faku, die Zulu noord van die Tugela en die Suid-Sotho van Sekonyela.

Teen die helfte van die negentiende eeu was die blanke in die gebied suid van die Limpopo in kontak met al die etniese groepe onder die Bantoe en was bewus van welke gebiede deur hulle beset was.

--ooOoo--